

DÓCZI LAJOS DRÁMÁI.

(Harmadik, bef. közlemény.)

III.

Dóczi elérkezett a mesedramaköltés legmagasabb pontjára. Akadémiai sikertelenséggel, de a közönségnek annál élénkebb elismerésével int búcsút a szépséges álomvilágnak. S rálép a való élet ösvényére, amelyen már készen várják a vigjátéki tárgyak a való élet formájában. Sajnos, úttörő itt nem lehet. Olyan műfajt vesz tollára, mely már teljesen kimerítve épen készül búcsút mondani a színpadnak: a fél-századon át kedvelt, erősen politikai színezetű társadalmi-szatirát, e halálra szánt drámai fajt, mely nyomon kísérte a nemzet minden nagyobb szabású politikai, társadalmi megmozdulását — legfőbb gondja mindig az volt, hogy kellő gúnyal ártsen a fölfogásával ellenkező véleménynek. Épen a Kávéforrás neves alakjai: Berczik, Tóth Kálmán és Toldy István alkották a legjobbakat e téren. Különösképen Toldy két darabja (*Jó hazafiak*, *Uj emberek*) ér el oly magasrendűséget e fajban, melyet Dóczi még csak megközelíteni is alig tud. Bizonyítja ezt a Toldynál nevesebb íróknak másfél évtizeddel az *Uj emberek* után megjelent drámája, a *Vegyes párok*. Késői utóhangja a keresztény-zsidó házasságért vívott sok-sok parlamenti küzdelemnek. Míg Toldy teljes meggyőződésével mintegy sikraszállt a zsidók érdekében, Dóczi már menten minden polemizáló szándéktól csak a maga véleményét dramatizálja.

Az exkluzív gentry a század vége felé már csak merő illuziókból él. Nincs lelki ereje ahhoz, hogy levesse osztálygöggjét, e helyett külsőségekben gazdag, «úri» pályákra veti magát. A politikai szereplés, minisztériumi és vármegyei hivatalok, lovastiszti pálya jelenti ezt számára. Hazug önámítással elszakad a gentry éltető elemétől, a földtől! Felkerül Pestre, a kapitalizmus Mekkájába, és annak légkörében lassankint magába szívja a korszellemet. S mivel a nehéz anyagi körülmények mindjobban szorítják a már csak ősi nevén és hagyományos fényén élősködő gentryt, annál gyorsabban kezdi elhagyni osztálykülönbségének és társadalmi zárkózottságának elveit. Pest levegőjében megbarátkozik a zsidóval és vidéki,

birtokos rokonságát, a «bőrkabátos» gentryt is befolyásolja. A zsidó kapitalizmus anyagi eszközökben bővelkedve mintegy megvásárolja a hivatalnok-gentryt, s ez a rokoni érzés alapján enyhíti vidéki rokonai és rangtársai idegenkedő ellenszenvét.¹

Érdekes, hogy Toldy mindezekért még csak küzd, Dóczi alig tíz-tizenöt év múltán már ábrázolja mint természetes valóságot.

A *Vegyes párok* meséjében és szerkesztésében igen emlékeztet is a Toldy *Új emberek* c. drámájára. Meséje igen egyszerű.

Turgony Károly elveszi a kikeresztelkedett és nemességet vásárló Rosenberg-Rózsay leányát, Malvint. A herceg ajánló levelére Kamóczy, a hercegi jószágkormányzó kénytelen meghívni őket. Fia, Béla azonban megszégyenítőnek érzi a Rózsayék barátságát. Ezért rábírra az atyja névnapjára összegyűlt barátait, hogy hűvösen fogadják őket. Sikerülne is ez, ha Binczkey pilléri képviselőségét nem veszélyeztetné Turgony Károly. Pedig Binczkeyék a sok adósság miatt csak úgy menthetik meg a régi névfényét és a családot, ha az ifjú Binczkeyt, Misit, képviselővé teszik és alkalmassá is egyben valami nagyon gazdag parthie-ra.

Amint Turgony biztosítja Misinek a kerületet, felhagy a kompánia a hűvösséggel és keblére szorítja a «derék» Turgonyt. Az öreg Rózsay is alázatos szerénységével beférkőzik a társaság kedvébe. Jól is menne minden, de Malvin nem tudja feledni a sérelmeket, vissza akar vágni. Nagy összeg pénz eljótékonykodik a megyében Turgony nevében és kifizetettve apjával a Binczkeyék hatvanezer forintos adósságát, Károlyt, a férjét választatja meg képviselőnek.

Pompás kibonyolítás! Mondhatná a felületes ember. Más ám itt a hiba! Most meg már nem kell Turgonynak a képviselőség. A vagy százezer forintja után búslakodó Rózsaynak épenséggel nem nagy öröme. Miért nem kell hát a mandátum Turgonynak? Mert ő a második felvonásban idealista lett. Megvallja Malvinnak, hogy pénzeért vette el, de most már nem fogad el semmiféle áldozatot. Malvin még őszintébb jósággal felel a bűnösnek, ráiratja minden vagyonát és mint vele egyenlő sorsú, szegény leány érdemli ki Turgony igazi szerelmét. Megvolt ez az igazi szerelem az egész darabon át, de hát valahol el kellett mondani az író filozofálását is.

A darab elején Gold bácsi, az orvos neki is fogott az érvelésnek, Turgony és Malvin sem akarnak adósak maradni a felelettel. Miután kimerítően elmond mindent alakjain át Dóczi, viszonzásul a szereplőket összeházasítja, kit-kit a maga párjával.

Szerkezet és jellemzés tekintetében ne is boncoljuk a *Vegyes párokat*. Kitaposott úton jár az író, szereplői még pusztán az ő szöcsövei. Inkább Dóczit keressük meg saját darabjában. Nem fáradtság, hiszen ott van ő mindenütt. A darab elején szónokló Misi nagyhangú frázisaival épen annyi gúnyt hordoz

¹ V. ö.: Szekfü: Id. m. 440—444. l.

magán, amennyit az öreg Gold orvos az író szeretetéből magával hoz. Kissé izléstelenül — mondhatni — egyenesen a gentry nyakára ülteti, sőt fölé emeli az öreg orvost. Érthető, ő maga szónokol Gold jelmezéből. Sőt segítségére viszi a kis Fruskát, meg Kamóczyt is:

»De nagy úrrá lettél, Béla fiam! Hát mióta orvos úr neked Gold bácsi? Aki mindnyájatokat világra látott jönni — még az anyádat is, te éretlen jogászvár, te... Pesten lehetsz gentry, atléta, arisztokrata, népszónok, ked ved szerint, de az én házamnál becsüld meg magadat — mert különben —« (I. fv. 1. j.)

Nem tehet róla Dóczy — kitör belőle a zsidó szentimentalizmus. Annyira megszerette Goldot, hogy Egerváry névvel nemsokára ismét elénk állítja egyik novellájában, a *Miss Maryben*.¹ Ez az érzelgősség zeng ki a huszártiszt Rózsay Zoltán nagy monológjából és bevonja a Malvin—Turgony nagy jelenetet is. De mindenütt mint árnyék kíséri a tendenciát.

Malvin: «... Szerelmünk oly nagy, oly édes, hogy milliók gyűlölete azt meg nem keserítheti; inkább édessé változtatja szerelmünk a milliók gyűlöletét. Mert a mi szerelmünk természetes, a gyűlölet természetellenes. A szerelem Istentől való, a gyűlölet a papoktól való.» (II. 6.)

Ugyan mi szükség van arra, hogy a maga szívügyével éppen elég nagy bajban levő asszonnyal a klérus ellen intézzen támadást Dóczy? Vagy ezzel talán a minden korban jól képviselt, karzati félműveltségnek áldozott? Mintha most akarna elégtételt venni magának az egykori sok lelki bánталomért. Nem bántja sértően társadalmunkat, de a zsidót nagyon okosnak, nagyon jónak és nagyon becsületesnek rajzolja a gentryvel szemben.

A közönség és a kritika sem nyilvánította a legsikerültebb drámának a *Vegyes párokat*. Az Egyetértés² szellemes ember, költő művének, az ész és szív alkotásának, de elhibázott drámának tartja. A Pesti Hirlap kritikusanak pedig a *Vegyes párok* előadásán a középkor ósdi, primitív festményei jutottak eszébe: az alakok szájából hosszú szalagok nyúlnak ki, rajtuk avval a mondókával, amit az üres arcokon nem tudott kifejezni a festő³. A közönség is vegyes érzelmekkel fogadta a darabot, noha később tapsviharral jutalmazta a «nagy vervevel előadott frázisokat.»⁴

A *Vegyes párokat* meg sem kellett volna írnia a jónevű Dóczyinak, mert a mesedráma ideális világából igen realis talajra bukott le, és ott a bírálat élesebb, mint amott. A magyar-zsidó keveredésnek olyan formáját, amilyet fest e drámájában, ő nem is

¹ A Hét 1890. 2. sz.

² 1889. 88. sz.

³ V. ö.: Pesti Hirlap 1889. 88. sz.

⁴ V. ö.: Pesti Napló 1889. 88. sz.

remélte kivihetőnek társadalmunkban. Hiszen midőn Csáky grófnő lelkesedésében egységes szalonélet gondolatát vetette fel ezidőtájt, maga Dóczy vallja lehetetlennek a megvalósítását: «Jól tudom, hogy egy ilyen reform nagy és súlyos áldozatot követel fenn és lenn... Hetvenkedy grófot, aki Waldberger urat és nejét fogadja, épen úgy gúnyolnák, mint Waldbergereket, akik a grófi termekbe csempézik be magukat...»¹ Miért propagálja tehát álmeleggyőzdéssel a két faj keveredését? Bátran kimondhatjuk, hogy a *Vegyes párokat*, 1889. március 29.-én a liberális tendencia és a gentry iránt érzett ironikus ellenszenv állította a közönség elé. Sikere ephemer volt — megérdemelte. De azért 1895-ig 19-szer adták.

A *Vegyes párok* bemutatkozása idején bírálta meg az Akadémia írónk másik társadalmi drámáját, a *Vera grófnőt*. Az 1888. évi Teleky-díjért pályázott vele Dóczy — sikertelenül. «Tárgya modern s nem egy tekintetben a legtetszetősebben van előttünk vezetve — mondja a jelentés.² — A probléma jó, méltó a drámai megoldásra... A jól exponált s érdekesen kezdődött, de zavarosan folyó darab erőltetett, alaptalan, lélektanilag meg nem magyarázható megoldásra jut.» Mi hát ez a jól indított, de elrontott mese?

Vera grófnő — a Fenyéry-család megmentője és imádott szemefénye — éveken át békésen és boldogan él az öszülőtibády gróffal. De a hozzájuk vetődött, ifjú festőművészbé, Nándor Elekbe, szerelmes lesz, az is megszereti halálosan. Vera válni akar Tibádytól, ezért elhagyva, rokonaihoz, Fenyéry báróékhoz utazik. Nándor követi. Hosszas erkölcsi és társadalmi érvelés után Vera megbánja tettét, a megérkező Tibádyhoz visszatér, Nándor öngyilkos lesz.

Az egész mese erőltetett és hihetetlen. Ugy érezzük első pillanatban, mintha az író tendenciózusan pártolná a házasság felbonthatóságát. Elhagyva régi, ábrándos meseszövegét, komoly, erkölcs-prédikátori filozofálgatást visz véghez. De elköveti azt a hibát, hogy kitűzött tételét hol logikusan, hol szofizmák mankóján körülámogatja — és mégsem viszi diadalra.

Veráról, mielőtt még látnók, annyi szépet és jót elmond a Fenyéry-család, hogy már nem is embert várunk a hallott szépség, jószág, okosság hordozójának személyében, hanem a sorsörzöng alatt érezzük benne. Az erénynek ez a szimbóluma. Éveken át tartó frigyét és gyermekét egyszerűen elhagyja egy eléje vetődött, melancholikus ifjú ábrándozása miatt. Az író semmi reális okot nem mutat be, amellyel megmagyarázhatnók e fordulatot. Vera az öregedő Tibádyhoz szerelemből ment nőül. Boldog házasságukat mi sem zavarná meg, ha a festő hozzájuk

¹ *Magyar szalonélet*. Ország-Világ 1891. 51. sz.

² *Az 1888-iki Teleki-pályázat*. Fővárosi Lapok. 1889. 78. sz.

nem vetődnek. Azonban Vera és Nándor között semmi reális érzelmi közösség nem fejlődik ki, amely motiválná Vera szakítását multjával és, ha kell, a társadalommal is.

Teljesen elhíjazott ez a motiváció-kísérlet. Miután hosszú ömlengésekből megtudtuk, hogy Vera az életrevalóság mintaképe — megmentette rossz útra tért bátyját, Fenyéry főispánt (*Nora*-motivum!); boldoggá tette Irmát, bátyjához adván nőül; szeretetével életre csókolta a beteg Lenkét: most meg előttünk áll valóságban egy idegbeteg, felzaklatott báb, kinek rögeszméje az, hogy az önmagávalis talán meghasonlott ifjoncot kövesse, segítve neki élte búslakodásában. Egészséges érzéssel ez a viszony hihetetlen. De udvariasságból fogadjuk el! Tehát Vera nem élhet Nándor nélkül. Történnie kell most már bizonyos elhatározásnak. De erre Vera gyenge.

Látja ezt az író is, maga siet segítségére. A második felvonást mintegy kisajátítja magának. Egész esküdtszéket ültet össze, mely egyebet sem tesz, mint koholt történettel és példalózásokkal gáncsolja Vera lépését.

Ebből a társadalmi elme-futtatásból visszazökkenünk hőseinkhez a harmadik felvonásban. A megérkező Tibády megfontolt komolyságával kigyógyítja Verát a céltalan és indokolatlan ábrándozásból s talán magának az írónak is nagy segítségére van. Ugyanis Dóczi felvet egy mélyenjáró problémát, ügyesen bonyolítja valameddig, azután egyszerre csak elvész alóla a talaj. Maga is a színpadra siet tehát, gondolatokat sugal hőseinek, sőt gyakran maga szellemeskedik, filozofálgat hosszasan, de legkevésbé sem meggyőzően. «Jól esik neki egy pillanatra ibseni komoly moralista pose-ban előttünk állani és az igazság kíméletlen barátját, a hazugság rettentő gyűlölőjét divatosan eljátszani.»¹

De ne álljunk meg hiába Palágyi szavainál. Mert Dóczi-nak nemcsak jól esik ibseni poseban állani előttünk, hanem épen Ibsent állítja elénk. A nagy norvég író 1888-ban írta meg *Tenger asszonya* (*Fruen fra havet*) című drámáját. Dóczi is ebben az évben írta meg a *Vera grófnőt*. Ez még nem volna elegendő bizonyíték, sőt merészség volna csak erre építeni a hatást. Azonban a *Vera grófnő*nek egész kerete, hangulata és pszichikai alapvetése annyira megegyezik vele, hogy kétség-telenül a *Tenger asszonyát* tartom Dóczi forrásának is, mintájának is.

Mindkét dráma első jelenetében vendéget vár a család; lázas készülődés csigázza a néző érdeklődését. Ibsen Arnholm nevelőt hozza vendégül, Dóczi meg Verát várhatja velünk. Ibsen egy reális életű családba vezet Ellidát, ki Wangel doktor első házasságából származó két leányánál alig idősebb. A jöve-

¹ Palágyi Menyhért írja: Pesti Napló 1891. 220. sz.

vény semmi lelki kapcsolatra nem tesz szert az új családban, szereti ugyan övéit, de éli a maga külön lelki világát. S mint a végtelen tengerről a szárazföldre került rab, elementáris erővel vágyódik mindig a tenger után. S az író misztikus romantikával szimbolizálja e vonzódást. Belesző a darabba egy hontalan «idegen férfi»-t, aki mint hajókormányos egykor eljegyezte Ellidát, a világitótorony őrének leányát. Gyilkosság miatt régen elvetődött idegenbe, Ellida férjhez is ment közben Wangelhez, de tudat alatt is állandóan félelemmel várja kormányosát. A tépelődés lelkébe csempészi a kétséget: ő nem szabadon, önként ment Wangelhez, s a kényszer tudata még inkább sodorja az «idegen férfi» felé, aki nem más, mint a belső háborgások, a szabadságvágy szuggesztív erejének szimbóluma. Végül megjő az idegen férfi. Wangel látva Ellida kínos lelki tusáját — noha nagyon szeretik egymást — szabad választást enged neki. S midőn Ellida ráeszmél független szabadságának tudatára, örömmel és lecsillapult lélekkel simul Wangel karjaiba. Az idegen férfi távozásával elmosódik a lélek minden háborgása is:

Ellida: «Az ön akaratának szikrányi hatalma sincs többé rajtam. Számomra ön halott, — aki a tengerről ismét hazatért. S aki megint visszamegy oda. De többé már nem borzadok öntől. S már nem is vonzódok.» (V. fv.)

Az idegen férfi magyar átformálása Nándor Elek. Feltűnően hasonló a szereplésük is. Csakhogy Nándor annyival értéktelenebb mása amannak, mint amennyivel gyöngébb az egész dráma kivitele mintájához képest.

Ibsen bölcséleti alapozottsága megengedi, hogy mélyen a lélekbe vágjon. A *Tenger asszonya* tulajdonképen szimbolikus dráma. Egy végtelenül kifinomult eszményiség hordozója. Azon a tételen fordul meg cselekvénye, hogy a társadalomba, családba tartozás a személyiség megkötöttségével jár, s ha a személyiség nem önként, saját felelőssége tudatában vállalja magára, elviselhetetlen teher a hordozóján. Az önként vállalkozó azonban könnyen meghozza azokat a társadalommal és családdal szemben kötelező áldozatokat, melyeket a közösséghez érzett viszonya megkíván.

Elhibázott gondolat a felületes, rendszertelenül bölcselkedő Dóczytól, hogy e drámát vette mintaképeül. S hozzá a keret és a misztikus lelki küzdelem átvétele után oly sekélyes, családi háborúskodást rögtönöz, mely már-már vigjátékba billenti át a sötét, borongós lelki küzdelmet. Lenke és Gárdonyi sablonos szerelmével, a pap tendenciózus szónoklásával leplezgeti azt, hogy eltérve Ibsentől azonnal cserbenhagyta a tárgyhöz kellő invenciója. Olcsó polemizálásra váltja fel Ibsen nagy problémáját és a *Vera grófnő* tengelyévé egy szofizmat kovácsol: «Ha egy nő nem szereti férjét, tőle elvál és új frigyre lép, a társadalom ítéletét vonja fejére, míg azt az asszonyt, aki titok-

ban csálja meg az urát, nem sujtja a társadalom, sőt tiszteltnak örvendhet.»¹ Igazolásra sem szorul e tétel téves volta.

Így teljesen elsőkélyesedik tollán az ibseni mélység. Épen ezért hűvösen is fogadta sajtó és közönség egyaránt. Négy előadás után letűnt a színről. Habár egyik lap úgy találja, hogy «Dóczi a társadalmi filozófus és Dóczi a drámaíró egyaránt remekel e műben,»² inkább fogadjuk el Súlyom Ferenc bírálatát: «Dóczi disztinkciója gyöngéd és finom. Igazságához azonban szó fér, s a dráma megoldása egész hatástalan.»³ Úgy érzem, hogy magyarázatát adtam Galamb Sándor észrevételének is: «Az alakok is élettelenek és erőszakoltak. Levegő vagy valamiféle couleur local egyáltalán nincsen benne.»⁴

IV.

A *Vera grófnő* még kevesebb díszet szerzett Dóczinak, mint a *Vegyes párok*. Nem is ír több politikai, társadalmi tendenciájú darabot. Még egyszer kilép a porondra, hogy elégtételt vegyen magának a kettős kudarcért. De a régi lantot akasztja le a szegről, amely hűséges társa volt eddig is a regényes meseországban. Mintegy hatyúdálát zengi el vele, hogy három évtized sok édes-bús emlékével örökre letegye drámaíró tollát. Búcsúzása a bájos *Ellinór*. Úgy érezzük, hogy az író egész munkásságának értékeit hordta össze e darabjához. Florilegium ez harminc esztendő drámaterméséből, mely annyi ünneplést, de gáncsot is szerzett írónknak. Huszonöt évvel a *Csók* akadémiai sikere után (1872. március 18.), 1897. március 10.-én emlékeztette a közönséget arra, hogy Dóczi negyedszázados, eleven irodalmi gyakorlat után épen olyan friss elmével és stílus-szépséggel kápráztatja a nézőt, mint elindulása küszöbén.

A darab meséjét Dóczi egy régi skót mondából merítette. Dickens *A child's History of England*-jében találta.⁵ De előtte feldolgozta már Dugonics is, majd Arany László *Elfridájában* kelt új életre.

A csapodár Edgár király és eljegyzett mátkája, Ellinór, csak hírből ismerik egymást. Egyikük sem akarja a frigyet, mélyet a politika, s nem a szerelem teremtene. Az élvhajhász Edgár megtudja, hogy Randolf lord — feltve az udvartól — várában tartja szépséges Elfridáját. Hűséges csatlósával, Ethelwooddal, és vadászaiival be akar szállni Randolfhoz, hogy láthassa, vajon igazat beszéltek-e a hírvivők.

¹ Hoffmann Sándor. Magyar Szemle. 1892. 47. sz.

² A Hét 1891. 32. sz.

³ Magyar Hírlap 1891. 174. sz.

⁴ *Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből*. 26. l.

⁵ Ezt először Bachmann Kornélia állapította meg egy kéziratban maradt dolgozatában.

Mac Arthy, Ellinór gyámja a maga várába szökteti Randolph feleségét és leányát. Ezek azonban csellel élnek — a kulcsárnőt és szobaleányt indítják útnak, maguk pedig a várban maradnak. Ethelwood látszólag hűségből, valójában féltékenységből maga megy a várba kémnek. Megsebesíti magát, s Elfridáék ápolják. Lady Randolph a királynak véli s örömmel látja, hogy Ethelwood megszerette Elfridát. Egymáséi lesznek. Közben Mac Arthy vágya is teljesül. A másodszer is kémkedő király csapdába esik Randolph várában s itt megszeretve Ellinórt, feleségül veszi.

A régi, skót monda tragikus véget ér: Edgár ugyanis megtudva, hogy Ethelwood rászedte, kivégezteti az árulót. Dóczy lelki diszpozíciója nem kedvelte sohasem a tragikus megoldást, így hát kibékítő megoldást talált az idegen mesének. Egészen addig követi forrását, míg a király Bunce kancellár beaurulására — hogy a szobaleányt mutatták meg a királynak, az igazi Elfrida pedig a várban rejtőzött — ismét beoson a várba, s halált akar mondani Ethelwood fejére. Itt azonban a maga fantáziájára, helyesebben előbbi munkásságára támaszkodik és ismert motívumokkal vezeti cselekvényét kedvező végre.

Az a munkája, amelyre célzok, a *Carmela* című elbeszélése.¹ Tárgya Portenstein Erik herceg és Montelione Melitta hercegnő házassága. A herceg és hercegnő épen úgy ismeretlenül idegenkednek egymástól, mint Edgár és Ellinór. S a csapodár herceg áruló barátja, Partos festőművész, épenúgy elrabolja sóvárgó barátjától a szépséges Carmelát, mint Ethelwood Elfridát. Még a család módja is ugyanaz. Később rábukkan a herceg elszökött barátjára, de akkor már Partos tanítványa és Carmela társalkodónője, Melitta, kapcsolódik életébe. A romantikus cselben megzavarodik a herceg, nem tudja, melyik az igazi Carmela. Végül is beleszeret Melittába s ekkor derül ki, hogy az Montelione hercegnő. Boldogan egymáséi lesznek.

Ezt a befejezést ismétli meg *Ellinór* jában is Dóczy. Annál könnyebben teheti, mert Edgár és Ellinór, Ethelwood és Elfrida épen olyan helyzetben bonyolítják a cselekvényt, mint a *Carmela* szereplői. Edgár is rabul esik először Mac Arthy cselének. Már készül halálára. Búcsúlakomát rendez, melyen Elfridával szeretné eltölteni végső óráit. Igen ám, de melyik Elfrida? Egymásután három is jelenik meg elfátyolozottan: Elfrida, Ellinór és Jenny személyében. A király Elfrida jelmezében halálosan megszereti Ellinórt és megbocsájtva Ethelwoodnak, boldoggá teszi — Ellinórt!

¹ A gondolatot a *Carmela* megírására Dóczyinak egy elbeszélés adta amely a Magyar Szalon 1888 júniusi füzetében jelent meg Hornyay B. tollából *Carmella* címen.

A dráma valójában nem több, mint két romantikus mese költői nyelvű, zengzetes dramatizálása. Menten a *Csók* oktalan ki-bejárkálgatásától, mintegy megfinomított Shakespeare-hatásban fogant mesedráma. Hősei nem élő alakok, csak beszédjükben, mozgásukban gondosabban irányított bábok, melyeknek jelleme egységesen és következetesen fejlődött. «Feltűnően hasonlítanak egymáshoz s valamennyien Dóczi Lajoshoz.»¹ A tetteikben is feltűnően emlékeztetnek az író drámairói multjára. Edgár romantikus kémkedése Wesselényitől vette a mintát, de maga a hőse nem más, mint Laczfi István. Ellinór is szeretetreméltóságában és álruhájával Catherina kedves alakját sétáltatja meg ismét előttünk. Az egész darabnak érzelmesen csengő-bongó nyelvezete, búsongó, édeskés hangulata Dóczi lelkének jellemző, finom megnyilatkozása.

A műfaj későbbi vizsgálója a darab légies meseszerűségét, az élményiség hiányát egyben a műfaji kiélttségnek is ítéli. Ezen az alapon mondja, hogy az «*Ellinór* tipikus másodvirágzás... Ebből a drámából már végkép hiányzik minden, ami élményszerű, ami összekapcsolja a század eleven életével és az emberekkel, akikhez szólt; ez már csak virtuóztatás, annak sem kiváló.»² (A bemutató előadás évében ötször került színre.)

De ahhoz épen elegendő, hogy valaki harminc esztendő után vele mondjon «Isten hozzád»-ot ifjúsága és férfikora sok díszet termő forumának és hálás publikumának. Talán ezt a nagy lépést érezte meg az akadémiai bíráló, midőn a hibákat is finom érzékkel, melegen simogatta benne: «... Bár a compositio önkényes és gyakran szinte hajszálon függő, mégis nem kényelmetlenséggel, hanem kétkedéssel nézzük változásait, mivel e hajszálakat egy előkelő elmének szellemes önkénye tartja. Az önkény bánthat, a szelleme bájol és bilincsel.»³

Az akadémiai siker pedig annál szebb és költőibb, mivel az Akadémia Teleki-díjának csengő aranyait az az akadémikus nyújtotta át Dóczi Lajosnak, akihez az ifjúkor aranycsengésű kacagása, fellegekbe törő ábrándjai, szerelem, barátság, munka és emlékezés kötötték. Ez az akadémikus Rákosi Jenő volt!

V.

A kiegyezés után fellendült politikai és társadalmi életünk eleven mozgékonyága gazdagon ontotta íróink tollára az anyagot. A szellemi élet pezsgő lendületében írógárdánkban szakadás támad. Egyesek a jelen képének ügyes megrajzolásában vagy szatirikus bírálatában érzik a közönség irodalmi szükségletének kielégítését. Ezzel a később egészen a natura-

¹ Pató Pál (Ignotus). A Hét. 1897. 12. sz.

² Szerb Antal; *A magyar újromantikus dráma*. 14. l.

³ Akadémiai Értesítő. 1896.

lizmus, sőt verizmus kereteibe duzzadt realizmussal szemben mások ideális reakciót hirdetve visszakanyarodnak a nagy nemzeti pusztulás előtti irodalom hagyományaihoz. És a nagy Vörösmarty buzdító szellemén át Shakespeare kezén vezetettve az új romantikus iskolát alapítják. Hívei egyben a híres Kávéforrás vezető tagjai — a legszenvedélyesebb liberalizmus zászlóvivői. Irodalomban: Éljen a Mult!, politikában: Halál a tradíciókra! a jelszó. E bizarr lelki kettősségnek tükre irodalmi gyakorlatuk. Rákosi a feje az irányzatnak, de Dóczi a legértékesebb megtestesítője. Drámáiban költőien ölelkezik a kettősség: formabeli konzervativizmus és eszmei, tartalmi modernség. S míg Rákosi megmarad kitűzött céljánál: Shakespeare-t igyekszik modernizálni, Dóczi csak formát és mintát vesz át, és önálló költészettel új tartalmat merít önmagából. Saját lelkisége válik csillogó díszekké az idegen tárgyakon és gondolatokon. Ebben találjuk meg épen írónk genialitását. Ez nem írói képzés, gyakorlat eredménye — veleszületett adomány. Rendkívüli asszimilálódó készség, mely boszorkányos ügyességgel érzi meg mindenben a hangulatot. Feltűnően érzékeny lélek, azonnal finom, sőt megerősödött rokonrezgéssel fogadja a ráhatásokat.

Az állandó hangulatelemzés oly hatalmas lelki jegyvé érlelődik, hogy objektivitását alapjában megrendíti. Eredeti műveiben is annyira kidomborodik e tulajdonsága, hogy a korántsem kiváló lírikus drámáiban épen lírája szépségével bájol. Pedig verselése és nyelvének magyarsága korántsem mondható tökéletesnek, de a dikcióban eláradó szenvedélyes, pajzán, majd búsongó, nem egyszer rapszodikusán csapongó hangulat ragadja magával az olvasót. Eredeti drámaköltése is hasonlít műfordítása módjához. Teremtő képzelete, jellemalkotó készsége, cselekvénybonyolító ereje alig van. Csupán a hangulat újraköltésében művész. Drámáiban is megtaláljuk e vonást. Minden darabja forráson, sőt mintán élőszködik. Cselekvénye készen kapott és jóformán schematikus keretbe illeszkedik minden drámája. A formai sablonszerűség nem volna épen hiba, de egész drámaköltészete technikai ügyességnek tetszik.

Dóczi sem lírikusnak, sem drámaírónak nem elsőrendű tehetség. Filozófiai megalapozottság és cinikus gúnyorosság nélkül hanyódik a két part között. Kedveli a csattanós fordulatosakat, mindig vígjátéki bonyolítással kápráztatja a közönséget, egyben azonban hajlik a tragikus megoldásra is. Ha meg társadalmi problémát akar megoldani, ötletszerűen átadja magát vígjátéki bonyolításnak. Ebből látszik, hogy komoly problémája soha sem akad. Mintái megragadják, hangulatukat átéli, magában költőien átformálja a hatásokat és zengő nyelven visszavetíti elénk. Azonban a hangulat ekkor már annyira lefoglalja az író, hogy a cselekvény és jellemek kisiklanak hatalmából.

Hősei bábok inkább, mint élő személyek; bármely okból keltek is életre, mindenkor, személyválogatás nélkül a XIX. század tetszetős bölcséletével és társadalmi problémáival évdnek, felfogásban mindenkor igazolva szülőjüket, Dóczi Lajost. Maguk a hősök gátolják a cselekvény gördülését, mert, amikor csak alkalom adódik, rázendítenek egy-egy hangulatos monológra vagy párbeszédre, és míg ki nem élik magukat az érzelmességben, minden nyugszik a színen. Általában Dóczi maga jár-kezel jelmezükben, megóvja őket mélyebb összeütközésektől. Valamennyi drámájában — mondhatnók — minden szereplő egy «nagy jelenet» hatásos kiváltására munkál, melyet kellően előkészítve átengednek a főhősnek, s az karöltve Dóczival kiéli a bombaszerű hatást. Mert a drámák stílusa, nyelvi szépsége oly emelkedett költőiséget hordoz, hogy az pillanatnyilag feledtet és elrejt minden szerkezeti tökéletlenséget.

«Dóczinak mint színműírónak fényoldalai inkább általános iradalmiak, árnyoldalai nagyrészt specifikus drámaiak.»¹ Már ez eléggé magyarázná Dóczi korunkbeli mellőzését. De kérdezhetné valaki, hát a maga korában miért rajongott érte a sajtó és közönség. Könnyen megfelelhetünk erre is.

A Kávéforrás tagjai nagy szerepet játszottak az újságírásban. A sajtóiroda által csaknem az egész vidéki sajtó is a kezükben volt. «Minden eszközük megvolt arra, hogy növeljék egymás hírét és dicsőségét.»² Meg is tették. Rákosi még majd húsz év múlva is csodadiadalokat ígérő fejedelmi gályaként köszönti Dóczit «közéletünk vizein.»³

A közönség pedig a színi hatás bővületébe esett. Együtt borongott, örült és nevetett Dóczival, illúziókban ringatózott és egy-egy csattanós, nagy jelenet után észébe sem jutott, hogy a lényegyet keresse. Itt a forduló a múlt és jelen bírálata között. A néző megtalálta élvezetét a szeme előtt gördülő darabban, a mai olvasó már menten a színi hatástól, a jellemeket, szerkezetet, belső értéket kutatja és bizony botlásokat talál.

A sajtó későbbi hangulatváltozása is megmagyarázható. A hatás-ellenhatás elve érvényesült ebben az esetben is. A Kávéforrás eleven, baráti körében meghonosodott az irodalmi pajtáskodás' szelleme. Bizonyos ellenszenvet váltott ez ki a kívül maradtak' lelkében. S minél inkább gyengült a Kávéforrás hatalmi súlya, annál inkább hangosodott az ellenszenv. A kilenvenes években már külön táborba sorakozik a két vélemény. Megindul A Hét és Dócziék új otthona találnak Kis Józsefnél. Ellenük szól a Magyar Szemle, a Borsszem Jankót

¹ Budapesti Szemle. 1890. 61. k. 325—330. l. (Gyulai).

² ifj. Ábrányi Kornél írja: Ország-Világ. 1883. 308—310. l.

³ V. ö. Budapesti Hirlap. 1915. 336. sz.

is, a Kávéforrást is állandóan bírálja, nyilazza. A komoly kritika tisztító tűzében az öncsinálta nagyságok egyszerre a maguk érdemi színvonalára estek. Nem csodálható, hogy a 'pajtáskodás' multával a náluk sokkal tehetségesebb, borongós lelkű, jó szívű Dóczy Lajos is elsodródott velük együtt.

*

Atszenvedve a világháború és a vörös rémuralom gyötrelmes éveit, 1919. augusztus 28-án halt meg báró Dóczy Lajos.¹ Lelkéből, szívéből, szeretetéből életrekelt hősei azóta sem csillogtak a színpadon, de az olvasónak sok-sok szépet elárulnak fenkölt ideálokért sóvárgó szülőjükről. De a nagyközönség előtt már nem bohóskodnak, hallgatnak, mint a Kerepesi-temetőben mélán ácsorgó fejfa, mely az örökké friss, szertelenül csapongó költői fantázia törött porhüvelyének békés nyugvóhelyét jelöli.

ROMHÁNYI GYULA.

¹ 1900-ban báróságot nyert németkeresztúri előnévvel.